

Ioana Pădurariu

**Familia și statutul juridic al femeii
la granița dintre drept și literatură**

George Sand – reper al timpului său

Editura
Hamangiu

Capitolul al VI-lea. Divorțul lui George Sand. Separarea legală

Secțiunea 1. Câteva considerații istorice și de drept comparat privind divorțul

O vorbă de duh spune că principala cauză a divorțurilor este căsătoria. Unde există căsătorie, trebuie să existe și divorț, iar dacă, pe de o parte, căsătoria are o istorie milenară, același lucru se poate spune și despre desfacerea uniunii dintre soți¹.

Divorțul apare menționat încă din *Codul lui Hammurabi*, cea mai veche colecție de legi cunoscută în istoria umanității (circa 1772 î.Hr.). Practica exista deja la acea vreme, iar potrivit Codului, un bărbat putea divorța de soția sa dacă aceasta părăsea casa descoperită, dacă acționa nesăbuit sau își ridiculiza soțul.

În *Grecia antică*, divorțul era o practică des întâlnită, dar avea valențe legale, necesitând aprobarea unui magistrat, pe motive temeinice.

În *lumea antică romană*, divorțul a fost reprobabil inițial, fiind considerat că aducea atingere virtuților fundamentale ale acestei civilizații. Însă, odată cu transformarea în Republică și apoi într-un vast Imperiu, romanii înstăriți au început să privească divorțul cu alți ochi, iar practica s-a generalizat. Tot ei par să fi stat la baza divorțului de comun acord, fără motivare, în care autoritățile nu erau implicate, familiile fiind cele care hotărau dacă mariajul continua sau nu. De altfel, la Roma, divorțul era privit de regulă drept o afacere privată, care era legată doar de părți și nu necesita ratificarea de către autoritate. Așa stând lucrurile, nu exista o evidență a cazurilor de divorț.

¹ A se vedea P. MUSTĂȚEANU, *Istoria divorțurilor*, 11 august 2014, disponibil la adresa <https://academiademiediere.ro/istoria-divorturilor/>, accesată ultima oară la data de 10 decembrie 2025.

Iată cum, în Roma antică, un cuplu putea divorța prin simpla exprimare a intenției de a nu mai trăi împreună, făcută în fața a șapte martori. Divorțul era des întâlnit, în special în rândul nobililor. O femeie divorțată își putea primi zestrea în întregime, iar în urma divorțului își recăpăta independența. Totuși, o femeie vinovată de adulter își primea doar jumătate din zestre.

La Roma, bărbații aveau întotdeauna puterea de a încheia mariajul. În ciuda faptului că, de regulă, divorțul avea la bază motive serioase, cum ar fi adulterul, existau și altele, dintre care amintim: cazul în care soția făcea copii ale cheilor casei ori în care era prinsă consumând vin ori atunci când era infertilă. Secole la rând, doar soții au deținut privilegiul de a declara divorț, ulterior și soțiile primind acest drept. La Roma, divorțul (ca și căsătoria) era și un instrument politic, servind intereselor de clan, fiind adesea vital în ascensiunea pe scara socială și politică.

După căderea Imperiului Roman, în *perioada medievală*, divorțul a intrat în declin în Occident sub influența Bisericii Catolice, deoarece a fost privit drept echivalentul adulterului și un păcat impardonabil, fiind strict interzis de către Biserică. Un moment de cotitură în istoria divorțului a survenit în 1533, când regele Angliei, Henric al VIII-lea, s-a despărțit de soția sa, Catherine de Aragon, de credință catolică. Pentru că Papa nu i-a oferit divorțul pe care și-l dorea, acesta s-a rupt de Roma, s-a declarat șeful suprem al Bisericii Angliei și a invalidat mariajul.

În *America*, divorțul a devenit acceptabil social abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, sub presiunea clasei mijlocii tot mai dezvoltate, care a impus crearea legislației în domeniu. Inițial, legile privitoare la divorț necesitau motivarea întreruperii mariajului (abandon, abuz, adulter etc.), pentru ca divorțul să fie acordat.

În zilele noastre, perspectiva asupra divorțului în societatea occidentală s-a modificat, părțile nemaiputând fi ținute captive într-o căsătorie împotriva dorinței lor, ceea ce, în realitate, nu reflectă decât principiul roman al libertății matrimoniale (*matrimonia debent esse libera*).

De-a lungul regimurilor politice succesive, *legislația franceză privind divorțul* a fost subiectul a numeroase schimbări. A fost necesară trecerea prin multe etape ale evoluției juridice înainte de a ajunge la actuala configurație a divorțului.

În cursul acestei istorii tulburi, interzicerea divorțului în secolul al XIX-lea este un episod puțin cunoscut: permis provizoriu în timpul Revoluției, divorțul a fost abolit în 1816 și nu a fost reinstaurat decât 68 de ani mai târziu, în 1884. Această interdicție a stârnit însă critici puternice, aspect evidențiat de un dosar păstrat în arhivele Ministerului Justiției (Direcția Afaceri Civile și Sigiliu, sub referința provizorie FA1240)¹. În perioada 1816-1884, numeroase petiții au cerut autorităților modificări legislative și reinstaurarea divorțului. Această colecție conține 164 de scrisori, toate fiind acum inventariate și accesibile publicului, fiecare dintre ele fiind subiectul unei transcrieri complete.

În Roma antică, divorțul era practicat frecvent. În Evul Mediu, căsătoria era o instituție efemeră care se făcea și se desfăcea având la bază alianțele, nobilele franceze recurgând foarte des la repudiere. Apoi, la finalul secolului al XI-lea, Biserica și-a redactat propriile norme privind căsătoria. În secolul al XVI-lea, Biserica susține indisolubilitatea căsătoriei, care este privită drept un sacrament. Sub presiunea religioasă, divorțul a fost interzis în 1563 prin Conciliul de la Trento. La sfârșitul Vechiului Regim, filozofii Iluminismului (în special Montesquieu și Voltaire) s-au arătat în favoarea divorțului și au condamnat, totodată, indisolubilitatea căsătoriei. În timpul Revoluției Franceze, revoluționarii au tulburat ordinea stabilită, desacralizând și laicizând căsătoria, iar Constituția din 3 septembrie 1791 a fost cea care a instituit căsătoria civilă.

¹ A se vedea, în acest sens, *Quand le divorce était interdit (1816-1884)*, 21 decembrie 2009, disponibil la adresa <https://www.justice.gouv.fr/actualites/actualite/quand-divorce-etait-interdit-1816-1884>, accesată ultima oară la data de 16 ianuarie 2026.

Dacă în lumina dreptului civil căsătoria nu reprezintă decât un contract, acesta trebuie aibă posibilitatea de a fi rupt în mod liber, prin acordul ambelor părți. Astfel, Legea din 20 septembrie 1792 a stabilit admisibilitatea divorțului. Preambulul legii menționate fixează ambițiile reformei întreprinse: „*Facultatea* de a divorța (dreptul – n.n.) rezultă din libertatea individuală, față de care un angajament indisolubil ar fi o pierdere (o greșeală)”. Dar, la acele vremuri, legea a fost criticată pentru că era prea liberală, iar abuzurile și anarhia au fost denunțate.

Codul civil francez din 1804 a revenit asupra exceselor acestei legislații, restrângând posibilitatea divorțului la cel din culpă, condițiile admisibilității fiind limitate și penalizante pentru soți.

Perioada *Restaurației* a reafirmat indisolubilitatea căsătoriei. Divorțul, considerat o otrăvă revoluționară, a fost abolit prin Legea din 8 mai 1816, cunoscută sub numele de „Legea Bonald”. Monarhia, revenită la putere, dorea să redea căsătoriei toată demnitatea sa în interesul religiei, al moralei, al monarhiei și al familiei. Legea a transformat în separație de corp toate procedurile de divorț aflate pe rolul tribunalelor și a oprit toate actele întreprinse pentru a obține divorțul prin consimțământ reciproc.

În 1848, instaurarea noului regim politic a stârnit mari speranțe. A fost o perioadă foarte tulbure din cauza problemei divorțului. Restabilirea acestui drept a fost puternic solicitată, în special de către femei: dintre cele 53 de scrisori datate 1848, 20 au fost scrise de femei. Una dintre ele îndrăznește să compare soarta femeilor cu cea a sclavilor, abolirea sclaviei fiind decretată la 27 aprilie 1848: „Tocmai ați abolit sclavia negrilor, dar există și o sclavie nu mai puțin demnă de grija voastră, pentru că apasă asupra creaturilor civilizate” (scrisoarea 65 din 4 mai 1848, transcriere, facsimil).

Speranțele renasc pentru cei disperați care doresc să pună în sfârșit capăt chinurilor lor¹:

- tâmplarul Prosper Honoré Poncelet, „împins de cea mai violentă durere, (...) vine cu umilință să ceară ministrului să anuleze o căsătorie care

¹ *Ibidem*.

îl leagă în lanțuri și îl face pe el și pe copiii săi să moară de mizerie și de disperare, fără niciun folos” (scrisoarea 62 din 30 aprilie 1848);

- cultivatoarea de fructe Rose Arméry „și-ar dori să poată contracta o a doua căsătorie, dar divorțul o împiedică să o facă (...), dorește abolirea acestei legi care face atâtea victime” (scrisoarea 56 din 20 martie 1848, scrisoarea 59 din 25 aprilie 1848, transcriere, facsimil);

- producătorul de limonadă Gosselin „suferă soarta groaznică a unei căsnicii nepotrivite; antipatia, practicile rele, afecțiunea incompatibilă i-au făcut viața insuportabilă de mult timp” (scrisoarea 61 din 29 aprilie 1848, transcriere, facsimil).

Când în primăvara anului 1848 ministrul justiției a prezentat Adunării Naționale un proiect de decret privind abrogarea Legii din 8 mai 1816 și restabilirea divorțului, acest proiect de modificare legislativă a provocat reacții destul de contrastante. Pentru unii petiționari, era necesar să se evite demoralizarea întregii societăți, iar pentru alții această reinstaurare a divorțului părea a fi o urgență. În ciuda presiunilor făcute atât asupra ministrului justiției, cât și a ministrului cultelor, proiectul de lege a fost în cele din urmă retras, considerând că nu era urgent, provocând astfel noi reacții. Ulterior, dezbaterile publice părea să fi dispărut practic până în 1876, când deputatul Alfred Naquet a depus succesiv trei proiecte de lege în direcția divorțului din culpă. Victimele interdicției divorțului nu rămân indiferente față de dezbaterile aprinse pe care această problemă arzătoare le ridică în Adunarea Națională. Toate cele trei proiecte de lege depuse de Alfred Naquet au eșuat însă.

Totuși, mai târziu, în timpul celei de A III-a Republici, *Legea din 27 iulie 1884*¹ a restabilit divorțul, însă în situații anume reglementate (adulter, condamnare la o pedeapsă aflictivă și infamantă, exces, abuz și insulte/injurii

¹ Publicată în Bulletin des lois nr. 859 din 27 iulie 1884. Textul este disponibil la adresa https://www.justice.gouv.fr/sites/default/files/migrations/portail/art_pix/Loi_retablissement_divorce_1884.pdf, accesată ultima oară la data de 16 ianuarie 2026.

grave), care constituiau încălcarea obligațiilor conjugale și făceau intolerabilă menținerea legăturii conjugale.

Mai multe alte legi intervin ulterior: *Legea din 1886* privind procedurile de divorț; *Legea din 1893* care acordă femeii separate capacitate deplină; *Legea din 15 decembrie 1904* care a abroga prevederea care interzicea căsătoria cu complicele adulter; *Legea din 6 iunie 1908* care obliga judecătorul a primi cererea de conversie a separației de corp în divorț, prezentată de unul dintre soți la 3 ani după hotărâre. Ulterior, *Legea din 2 aprilie 1941* interzicea soților căsătoriți de mai puțin de 3 ani să divorțeze.

În 1975, *Legea nr. 75-617 din 11 iulie 1975 privind reforma divorțului*, inițiată de Valery Giscard d'Estaing, a constituit o revizuire totală a legislației, modificând condițiile divorțului prin înlocuirea unui divorț bazat exclusiv pe culpă cu o pluralitate de cazuri de divorț (inclusiv divorțul prin consimțământ reciproc). Astfel, continuă evoluția istorică înspre libertatea divorțului.

La 1 ianuarie 2005 a intrat în vigoare noua lege privind divorțul adoptată de Adunarea Națională (*Legea nr. 2004-439 din 26 mai 2004 privind divorțul*, publicată în Jurnalul Oficial din 27 mai 2004). Acest act normativ reflectă preocuparea legiuitorului de a simplifica procedurile, păstrându-le în același timp natura judiciară, și de a împăca relațiile dintre soții care au apelat la divorț.

Istoria divorțului în dreptul românesc a evoluat de la o influență religioasă puternică, unde separarea era dificilă, către un sistem laic modern. Codul civil de la 1864 a introdus posibilitatea divorțului, perfecționat apoi prin reglementări succesive (Codul familiei, Codul civil din 2009) care permit acum divorțul prin acord pe cale judiciară, pe cale administrativă (în fața ofițerului de stare civilă) sau pe cale notarială.

Evoluția istorică a divorțului în România poate fi structurată pe mai multe etape:

- *perioada premodernă (dreptul consuetudinar/bisericesc)* – divorțul era extrem de rar și privit ca un act excepțional, fiind guvernat în mare măsură de normele bisericești, elementul religios jucând un rol crucial;

- *Codul civil de la 1864* – acest act normativ a preluat reglementările franceze, recunoscând divorțul pe baza unor cauze determinate (de exemplu, adulter, cruzimi, injurii grave), însă procedura era eminentemente judiciară și adesea anevoioasă;

- *perioada comunistă (Codul familiei din 1953)* – a introdus o abordare mai restrictivă a divorțului, punând accent pe stabilitatea familiei socialiste; divorțul era admis doar în situații excepționale, când căsătoria era grav zdruncinată, urmărindu-se reconcilierea/împăcarea soților;

- *Codul civil din 2009 (aplicabil de la 1 octombrie 2011 și în prezent)* – a adus inovații semnificative, inclusiv divorțul pe cale administrativă sau notarială (formă care permite divorțul prin acord, inclusiv în cazul soților cu copii minori, dar numai dacă există înțelegere asupra tuturor aspectelor), simplificând procedura.

Astfel, istoria a trecut de la un divorț-pedeapsă la un divorț bazat pe constatarea destrămării iremediabile a relației și, ulterior, la posibilitatea divorțului prin simpla voință a părților.

Așadar, dacă ar fi să admitem o *scurtă cronologie a divorțului*¹, am avea următoarele repere, reținute în doctrină²:

- în anul 1772 î.Hr., au fost introduse pentru prima dată reguli privind divorțul prin Codul lui Hammurabi din Babilon;

¹ A se vedea P. MUSTĂȚEANU, *op. cit.*, 2014.

² *Ibidem*. Din ciclul *Știați că?... despre divorț*: • un singur președinte al Statelor Unite a divorțat: Ronald Reagan; • în 2012, un italian și-a luat mama în luna de miere, iar noua lui soție a cerut divorțul trei săptămâni mai târziu; • în America, rata divorțurilor a urcat la 50% în anii '80; astăzi, primul mariaj are o probabilitate de eșec de 40-50%; • un mariaj are șanse mai mari să se termine în divorț dacă un partener fumează; • aztecii nu aveau voie să divorțeze; • potrivit statisticilor, dacă

- în Roma timpurie, divorțul era un proces informal, privat;
- în anul 449, Împărații Teodosie și Valentinian al Romei au schimbat legea divorțului spre a permite divorțurile libere pentru bărbații și femeile ai căror soți comiteau anumite acte, precum omor, otrăvire, jaf, etc.;
- în anul 1100, adulterul putea duce numai la separare, nu și la divorț;
- în anul 1500, liderii protestanți din Europa au început să recunoască divorțul ca un protest împotriva instituției catolice a căsătoriei;
- în anul 1560, Scoția a recunoscut primul divorț pentru adulter;
- în anul 1701, în Statele Unite, Maryland a declarat divorțul legal;
- în anul 1792, divorțul a fost legalizat în Franța, urmând ca din 1816 să fie considerat ilegal;
- în anul 1857, *The Matrimonial Causes Act* a permis oamenilor obișnuiți din Anglia să divorțeze; înainte de acest moment, divorțul era permis doar bărbaților și trebuia să fie acordat printr-un document al Parlamentului care, fiind extrem de scump, îi putea viza doar pe cei bogați;
 - la 3 noiembrie 1910, divorțul a fost legalizat în Portugalia;
 - în urma Revoluției din 1917, Uniunea Sovietică a trecut printr-o perioadă de divorțuri informale; Moscova a raportat 5.000 de petiții de divorț în primele luni după schimbare; în plus, regulile privind divorțul au

în căsnicie există o fiică, dar niciun fiu, șansele de divorț sunt cu 5% mai mari;

- divorțul este ilegal în Filipine;
- rata divorțului pentru un al doilea mariaj este de 60%, iar pentru un al treilea mariaj este de 73%;
- vârsta medie pentru primul divorț la femei este de 29 de ani, iar pentru bărbați de 30 de ani; pentru un al doilea divorț, vârsta medie în cazul femeilor este de 37 de ani, iar la bărbați de 39 de ani;
- femeile așteaptă, în medie, 3 ani pentru a se recăsători după un divorț;
- căsătoriile durează mai mult când oamenii se căsătoresc mai târziu, au o educație superioară și câștigă mai mulți bani;
- meseriile cu cea mai mare rată de divorț sunt: coregraf (41%), barman (38,4%), maseur (38,2%); în top 10 mai intră cei care lucrează în cazinouri, operatorii telefonici, asistentele și personalul medical;
- după cutremurul și tsunami-ul din Japonia din 2011, țara a cunoscut un val de divorțuri;
- primele cinci motive ale divorțului includ probleme de comunicare, infidelitate sau trădare, probleme financiare, abuz psihologic, emoțional și fizic sau pierderea interesului.

fost relaxate și după anul 1926, când soțul pârât era notificat printr-o scrisoare sau carte poștală;

- în anul 1938, Legea divorțului din Scoția recunoștea, drept motive de divorț, adulterul, abandonul, cruzimea, sodomia, bestialitatea, dar și divorțuri „fără vină” pe motiv de nebunie incurabilă;

- între anii 1949 și 1950, Carolina de Sud a declarat divorțul legal;

- în anul 1960, divorțul a devenit legal în Canada;

- în anul 1969, *The Divorce Reform Act* a fost adoptat în Anglia, lege care permitea cuplurilor să divorțeze după ce au fost separate timp de 2 ani (sau 5 ani în cazul în care numai unul dintre soți a dorit să divorțeze); o căsătorie putea fi desfăcută dacă era iremediabil ruptă și niciunul dintre parteneri nu mai trebuia să dovedească vina;

- în anul 1970, Statele Unite au instituit divorțurile fără vină;

- în anul 1974, Italia a legalizat divorțul;

- în anul 1978, divorțul a devenit legal în Brazilia;

- în anul 1980, China a legalizat divorțul de comun acord;

- în anul 1981, Guvernul din Spania a legalizat divorțul;

- la 27 februarie 1997, Irlanda a aderat la restul Europei, legalizând divorțul;

- în martie 2004, Congresul din Chile a aprobat legislația pentru a legaliza divorțul, după 9 ani de dezbateri și o interdicție a divorțului care a durat 120 de ani;

- în iulie 2004, un cuplu de lesbiene din Ontario a devenit primul cuplu de același sex din Canada care a divorțat;

- în martie 2005, o femeie din Congresul din Filipine a publicat un proiect de lege pentru legalizarea divorțului, după o încercare anterioară între anii 2001 și 2004, care însă a „murit” în Congres fără drept de vot;

- în anul 2011, Malta este ultima țară din Uniunea Europeană care reușește să legalizeze divorțul, în urma unui referendum la care 53% din populație a votat în favoarea divorțului, campania pentru divorț care a dus la referendum fiind condusă de avocata Deborah Schembri.

**Secțiunea a 2-a. O radiografie, în afara
privirii intime a scriitoarei George Sand, a procesului
de separare dintre aceasta și Casimir Dudevant**

Să asistăm¹ la separarea celebrei George Sand și a soțului ei, la palatul Jacques-Coeur, transformat la acea vreme în tribunal.

În februarie 1836, George Sand intenționează primul ei proces împotriva unui soț groaznic de care vrea să se despartă – Casimir Dudevant, fiul unui fost ofițer al Imperiului, el însuși fost ofițer, cu care se căsătorise în 1822 când avea 18 ani, iar el 30, nefiind încă numită sub pseudonimul George Sand, ci Aurore Dupin de Francueil. Tânărul cuplu este foarte fericit la început. De altfel, între 1822 și 1831, Aurore a dus o viață burgheză și lipsită de griji alături de cei doi copii ai săi, Maurice și Solange. Soțul ei o lăsa să trăiască după cum voia, atât timp cât el făcea la fel. Aurore făcea dus-întors drumul între Paris și domeniul său din Nohant, până în ziua când, sătulă de această viață plictisitoare de gospodină, a făcut pasul, și-a încercat norocul la Paris în lumea scriitorilor și a devenit, așa cum am văzut, George Sand. Era iarna anului 1831, devenind faimoasă peste noapte. Casimir este la început surprins de succesul soției sale, dar nu îi pasă, pentru că nu îi citește cărțile. Sand călătorește prin Europa, scrie cu ardoare, în timp ce el îi administrează domeniul de la Nohant care, prin contractul de căsătorie, îi atribuia veniturile și administrarea: da, la acea vreme, Codul civil priva o femeie căsătorită de administrarea proprietății sale, în beneficiul soțului! Situația a durat 5 ani, Sand revenind la Nohant abia vara. Lucrurile se deteriorează însă și apar fisuri, diferențe evidente de caracter. Ca bonus, Casimir gestionează prost averea soției sale,

¹ A se vedea *Le procès en séparation de George Sand et Casimir Dudevant*, 5 ianuarie 2021, disponibil la adresa <https://fr.anecdotprip.com/le-proces-en-separation-de-george-sand-et-casimir-dudevant--vinaigrette>, accesată ultima oară la data de 15 noiembrie 2025.

cheltuie prea mult, iar George Sand vede cum Nohant-ul bunicii sale dragi era pe cale să se destrame.

Încă din 1835, prietenii lui Sand au sfătuit-o să se despartă, procedând la o separațiune de corp. O cerere a fost trimisă în fața Tribunalului de Primă Instanță din La Châtre în februarie 1836. Sand încredințează prietenilor săi totul! Casimir a avut atât de multe cuvinte nepotrivite în ultima vreme, stabilindu-se că au existat insulte grave și tratamente rele chiar și în fața copiilor. O numește bestie nebună, vorbăreață, proastă.

Casimir Dudevant face apel. Urmează inevitabil o anchetă. Casimir își dă seama că Nohant îi va scăpa printre degete. Așadar, se opune și înaintează către tribunal o scrisoare plină de insulte la adresa lui Sand. În fața acestei dovezi de necontestat a caracterului teribil al soțului, instanța pronunță separarea de corp și a bunurilor în favoarea lui Sand și îi încredințează custodia copiilor.

Credeți că Dudevant va lăsa să se întâmple asta? Nu! Introduce apel la Curtea din Bourges. Iată cum ajungem la palatul Jacques Coeur, pentru proces. Curtea se afla atunci în inima palatului Jacques Coeur din Bourges, tocmai în sala ceremonială unde se află acum copia statuii lui Jean de Berry. Curtea de Apel și Tribunalul de Primă Instanță s-au mutat acolo în 1822.

Michel de Bourges, avocatul și amantul lui Sand. Îl iubea foarte mult. Avea 40 de ani, părea de 60, având o față frumoasă și palidă, ochi miopi de o dulceață admirabilă prin ochelarii săi urâți. Nu era originar din Berry, dar totuși la Bourges și-a dobândit faima, în Baroul din acel oraș. Acesta era avocatul lui George Sand, Louis Michel, cunoscut și ca Michel de Bourges. La 9 aprilie 1835, Sand a mers la Bourges să îl întâlnească pe faimosul avocat și republican înfocat, pe care prietenii săi i l-au recomandat. Stabilit la Bourges în 1826, a strălucit prin pledoariile sale formidabile și ascuțite și a luat numele orașului care îl primise. Sand nu va uita niciodată plimbarea nocturnă pe străzile orașului, unde, între ora 19 și 4 diminea-

ța, Michel avea să își expună cu forță ideile despre egalitate și nedreptate. Se îndrăgostește nebunește de el...

Averea comună și custodia. Ziua Z la Palatul Jacques Coeur! Sand sosește cu avocatul său, îmbrăcată într-o rochie albă, o ținută explicată¹ prin faptul că se teme că statutul ei de femeie publică și notorietatea de scriitoare vor fi folosite împotriva sa.

Între timp, urmează un proces epuizant. În fața judecătorilor, Sand a punctat cei 13 ani de căsătorie, în special pentru procesul de la Bourges: „Maniera domnului Dudevant față de mine era un obicei al înfruntării, al vorbăriei grosolane, al unei amărăciuni dureroase, brutale, continue. S-a obișnuit cu excesele de vin, care îl făceau iritabil fără niciun motiv și îl determinau să izbucnească în crize de furie furioasă. Comportamentul domnului Dudevant a devenit atât de zgomotos, iar lauda lui cu desfrânarea atât de deplasată, încât cea mai mare dorință a mea a fost să îmi văd fiul intrând la colegiu, pentru a părăsi Nohant fără să mă despart de el”.

Michel de Bourges, la rândul său, a început o pledoarie tunătoare, ca și cum ar fi deținut secretul.

Totuși, Curtea din Bourges este împărțită și, drept urmare, a amânat cazul până la 1 august, pentru a fi audiați din nou. Dar, surpriză! A doua zi, Casimir Dudevant își retrace apelul și, astfel, verdictul pronunțat de Tribunalul de La Châtre este menținut. Mai exact, Sand obține separarea și custodia celor doi copii.

„În sfârșit, liberă!” („*Enfin, libre!*”) – acesta este strigătul din inimă lansat de Sand la finalul procesului. Era 29 iulie 1836.

¹ *Ibidem.* „Știam că judecătorii din Bourges erau părtinitori împotriva mea și preveniți de un sistem de zvonuri fantastice despre mine. Astfel, în ziua în care m-am arătat îmbrăcată ca toți ceilalți din oraș, cei din burghezie care nu mă întâliseră acolo i-au întrebat pe ceilalți dacă era adevărat că aveam pantaloni și pistoale roșii la brâu”.